
PREDSTAVE „GORSKOG VIJENCA“

Milorad Bošković

Staging of Njegoš's most popular work was in most cases the national project. The first "reading" rehearsal of this Njegoš's drama took place in the Billiard Hall when Bishop Rade himself was among those who told the verses. The Zeta Hall Royal Theatre staged The Mountain Wreath in 1947, and the Montenegrin National Theatre performed the play on the scene Pod Orlovim Kršom in Cetinje on the occasion of the opening of Njegoš's mausoleum on Lovćen.

Svaka generacija, svako vrijeme u Crnoj Gori u „Gorskom vijencu“ otkriva svoje sadržaje i istine. Postavke Njegoševog najpopularnijeg djela na pozorišnoj sceni državni su projekti.

Originalni rukopis „Gorskog vijenca“ čuva se u Njegoševoj Biljardi. Tokom boravka u Beču 1846. i 1847, Vladika Rade je u štampariji jermenskog monaškog reda mehtarista pečetao svoje najveće i najznačnije djelo „Gorski vijenac“ istorijsko sabitije pri svršetku 17. vijeka. Napisan je u dramskom obliku i odmah prihvaćen kao remek-djelo. Preveden je na svjetske jezike, kineski, japanski i esperanto. Italijanski je prvi strani jezik na koji je preveden „Gorski vijenac“, dok je prvi prevod djela u cjelosti objavljen na njemačkom jeziku 1886. godine, takođe u Beču.

„Gorski vijenac“ stoji lovcenski visoko, usamljeno i ponosno u vrhu romantizma književnosti jugoslovenskih naroda. Njegoš i njegovo djelo mogućnost su nas savremenika u Crnoj Gori za kulturne susrete i dijalog sa Evropom, Rusijom i Mediteranom. Vladika crnogorski govori u „Gorskom vijencu“ iz dubine svoje mudrosti, vaspitavan na otporu Crnogoraca i viorima moćnog svijeta.

Remek-djelo Njegoševe dramske poezije izazov je i „tvrđorah“ pozorišni. Pretakanje njegove suštine u pozorišnu igru, u scenske forme, prilagođavanje duhu vremena, više je od umijeća – znači i pitanje umjetničke savjesti.

Nekoliko teatrologa tokom prošlog vijeka naglašavalo je da „Gorskom vijencu“ nijesu potrebne „dramatizacije“, „adaptacije“, „preuređenja“ za scensko izvođenje, jer su one sadržane u izvornom obliku djela. Međutim, ako bi se Gorski vijenac izvodio na pozorišnoj sceni tačno kako je napisan predstava bi trajala između pet i po i šest časova. To što su ruke adaptatora, ma koliko vješte bivale, nedovoljno jake da obuhvate čitavu složenu poetsku misaonu gromadu kakva je „Vijenac“, najmanje je kriv Njegoš. Najuspješnije su one dramatizacije koje pružaju mogućnost da se napravi predstava kada gledaocu zastaje dah pred poetskom magijom djela. Složenost i slojevitost „Gorskog vijenca“ nije toliko u fabuli, već u misaonoj i jezičkoj slojevitosti djela. Osnovan na leksici narodne epike, jezik vladike crnogorskog lapidarniji je, aforističniji je i bogat. Epska pjesma izvorište je Njegoševog jezika, a epika pripada rapsodima naroda koji govore, a ne igraju.

Pozorišne generacije u Crnoj Gori i van nje gradile su svoje scensko viđenje Njegoševog remek-djela: bilo je verzija romantičarskih, realističkih, sklonih spektaklu, ali su sami stvaraoci bili svjesni da nijesu našli „dramaturški ključ“ koji odgovara veličini djela, zbog toga što je djelo čvrste unutrašnje kohezije i izvor poezije. „Gorski vijenac“ je zbog takve „čudnovatosti“ veliki ep i velika drama.

U Crnoj Gori „Gorski vijenac“ se poput mitske ptice Feniks, rađa sa svakom generacijom iako po svojoj strukturi nije tipična drama već spjev sa dramskim nabojem, on jeste knjiga mudrosti, jer u njemu je iskustvo i drama bitisanja Crnogoraca. Svaka scenska pojava „Gorskog vijenca“ bila je magnet za publiku, izazov za dramaturge, reditelje, glumce, scenografe, kompozitore, scenske muzike, teatrologe, pozorišne kritičare.

U predstavama izvođenim u slobodnom prostoru odjekivala je Njegoševa poetska misao. Tu su se pod zvijezdanim nebom, a nekada i muzama na obzorju, odigravale scene u kojima se pokretao crnogorski puk kao kolektivni sanjar slobode. „Gorski vijenac“ Narodnog pozorišta Titograd 1961. (1969. dobilo je ime „Crnogorsko“) izvođena je u noćnoj svježini Svobodišta u Kruševcu pred deset hiljada gledalaca. Predstave „Gorskog vijenca“ Crnogorskog narodnog pozorišta 1974. godine izvođene su na scenama: Pod Orlovim Kršem na Cetinju, na budvanskoj Citadeli, na hercegnovskoj Kanli Kuli i ostavile snažan utisak i pored statične heroike antičkih horova („kola“), usamljenog, hamletovski zanesenog vladike Danila, čemerne sestre Batrićeve, pronicljivog Vuka Mandušića, ironičnog vojvode Draška, smirenog, lukavog Mustaj kadije...

Njegoševa poetska misao povremeno iz mita iz literarnog djela silazi u stvarnost scene. Možda je ne treba previše objašnjavati i tumačiti već, oslobođenu od „danka vremenu“ pustiti da sama govori posredstvom majstora pozorišne scene i drugih savremenih medija. Pitanja i problemi dramaturške obrade i scenske realizacije Njegoševog remek-djela, pored velikog broja pokušaja, nijesu završeni.

Njegoš svakako nije bio posvećen teatru niti je bio „pozorišni čovjek“ u današnjem smislu; jednostavno zbog mnogih okolnosti to nije mogao da bude, mada je prilikom boravka u Beču, Italiji, Petrogradu, itd. imao određene kontakte s pozorištem. Nijedan njegov boravak van Crne Gore nije detaljno „rekonstruisan“.

O Njegoševom boravku u Veneciji Milorad Medaković je zapisao: „On se vozaše u gondoli, da vidi sve kanale, a jednom odveze se pod onaj veliki dugački most kuda ide željeznica i stajaše pod jednijem svodom, da sluša kakva je tutnjava, kad željeznica proleti. Iđашe i u operu „Feniće“. **Ali je samo jednom bio, nalazeći da vladici ne priliči ići u takvo zborište...**“ Jezik ovog Njegoševog biografa je precizan, korektan, ali u ovom slučaju vidljiva je jedna pukotina u njegovoj pedantnosti. Medaković govori da vladika „iđашe u operu“, a potom: „Ali je samo jednom bio...“ Za nas današnje, „iđашe“ znači više puta.

Njegoševi biografi (posebno Jefto Milović i dr Vesna Kilibarda) dokumentaristički su „rekonstruisali“ boravke crnogorskog vladike izvan Crne Gore. Međutim, biografi teško mogu dokučiti tajne u mklom dijelu bića graditelja svijeta (termin Štefana Cvojga). Na putu ka Beču, Njegoš je kao gost na poziv austrijskog namjesnika grofa Franca Štadiona proveo tri dana u Trstu gdje je u tamošnjem pozorištu posmatrao romantičnu operu „Robert đavo“. Svoje impresije Njegoš otkriva u Lirskoj baladi „Tri dana u Trijestu u mjesecu januaru 1844.“ Više autora su konstatovali da je Flora bila balerina, a dr Vesna Kilibarda je utvrdila da je „graciozna flora“ poznata onovremena balerina Flora Fabrin-Bretin.

Pjesnikovi stihovi to potvrđuju:

Skupa smo se svi mi veselili
Gledajući gracioznu floru,
Sjajnu zvijezdu tršćanskog teatra
Koja odmah zefirnim poletom
I pogledom svojim očaranim

Postoje razlozi da se vjeruje da je Njegoš, koji se bavio dramskom formom, pokazao veći interes za pozorište od onog koji su njegovi biografi zabilježili. Nekada se smatralo da je ta aktivnost u odnosu na državničke misije Njegoševe i druge poslove veoma sporedna.

Scena vojvode Draška u „Gorskom vijencu“ tipično je „pozorište u pozorištu“. Sudeći po opisu, jasno se vidi da je u mletačkom pozorištu, koje je „prikazano“ u ovom djelu u pitanju jedan od oblika komedije *dell'arte*. Takođe je vidljivo da je to opis pisca koji je vrstan poznavalac opštih zakonitosti teatra.

Osnovno pitanje odnosa djelo-pozorište: Da li je „Gorski vijenac“ izvođen još u njegovo doba? Na koji je način to urađeno?

Dušan Vuksan je u „Životu i radu“ za 1929. godinu utvrdio dva pokušaja prikazivanja „Gorskog vijenca“ u vremenu od 1847. do 1850. godine. Od ovog izvora polaze gotovo svi sastavljači raznih pregleda razvitka kulture u Crnoj Gori, gdje se konstatuje da je „Gorski vijenac“ možda i prikazan na Cetinju u Njegoševo doba, najvjerovatnije u najužem krugu, u stvari kao čitaća proba. Od istog izvora polazi i Ratko Đurović u tekstu „O nekim prikazivanjima Gorskog vijenca“, objavljenom u časopisu *Stvaranje* 7-8/1971. godine. Profesor Đurović skreće pažnju na „mogućnost da je i prikazan, iako prema podjeli neki pojedinci imaju više uloga, koje su u direktnom kontaktu, kao na primjer, i sam Njegoš: uloga vojvode Draška i kneza Rogana“.

Što je bilo svrha te čitaće probe? Ona je mogla biti dvostruka. Prvo, Njegoš je želio, kao i svaki dramski pisac, da čuje svoju dramu i zbog toga je organizovao čitaću probu. Drugo, on je vjerovao da predstava može biti izvedena u nekom prostoru koji nije čisto pozorišni, te su radi toga organizovane probe komada. A ima dovoljno razloga da se vjeruje da je „Gorski vijenac“ tada i izveden u nekom obliku. U ovoj konstelaciji nije nezanimljiva Vuksanova pretpostavka „da je vladika zamišljao da se *Gorski vijenac* može iznijeti na pozornicu i da bi vidio od kakvog će efekta biti komad, **razdijelio je uloge i igralo se**“. Kako se igralo, gdje koji djelovi drame – ne postoje pisani dokumenti.

Ovo izvođenje u Biljardi, oko ognja, možemo smatrati prvim scenskim izvođenjem „Gorskog vijenca“ i uopšte jednog Njegoševog djela.

Drugi pokušaj bio je u Risnu, početkom 1851. godine Risansko diletantsko društvo je dalo predstavu „Gorskog vijenca“ u privatnoj kući, pod ugovorom „prijateljske razonode nekih srodnika i prijatelja“, pošto je tada svaku predstavu u Boki bila zabranila policija. U martu iste godine društvo je tražilo od vlasti u Zadru dozvolu za javno prikazivanje „Gorskog vijenca“. Plašeći se da takav događaj ne podstakne i oduševi ne samo Crnogorce, guverner je zabranio diletantima u Risnu predstavu drame „Gorski vijenac“.

Ratko Đurović, u članku „Novi podaci o pokušaju prikazivanja ‚Gorskog vijenca, 1851.‘“ (*Stvaranje* 1951, br. 12), tvrdi da su za vrijeme Njegoševog života prikazani „Gorski vijenac“ i „Šćepan Mali“, po svoj prilici, jedino u Budvi, pozivajući se na „Prilog k narodnom listu broj 7“. „Tu se, u jednom dopisu iz Zadra, gdje se govori o pozorišnim predstavama iz prošlosti po našim primorskim gradovima, kaže između ostalog: ... a vladika crnogorski, mile uspomene, još je živ bio kad se prikazivao u Budvi njegov ‘Gorski vijenac’, njegov ‘Šćepan Mali’“.

Prva predstava jednog Njegoševog djela poslije njegove smrti, o kojoj ima pisanih tragova, ponovo je „Gorski vijenac“, izveden pred Biljardom u maju 1865. godine. To je bilo gostovanje Marina Stijepića sa pet kotorskih „dobrovoljnih kazalištaraca“. U njegovim *Uspomenama* se navodi da je dvije godine ranije u ulozi vladike Danila učestvovao u prikazivanju odlomaka ove drame u Kotoru.

Krajem 19. i početkom 20. vijeka bilo je nekoliko izvođenja najpopularnijeg Njegoševog djela (đaci beogradske gimnazije 1880. godine, potom, takođe đaćka predstava u Sremskim Karlovcima, 1897).

Najznačajnija je bila, pedeset godina poslije Njegoševe smrti, januara 1902, predstava „Gorskog vijenca“ – Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu, „na velikoj pozornici“, u preradi i režiji Antonija Hadžića s prologom Laze Kostića. Ova inscenacija se može smatrati prvom u profesionalnom teatru.

Predstava je prikazana na velikoj pozornici, ne tek epizodično već u zaokruženoj cjelini. Ovu predstavu je oduševljeno pozdravila publika i veći dio tadašnje štampe, a naročito je „izazvala pažnju i interesovanje književnih krugova“. Novosadska *Zastava* je pisala da je ovo prikazivanje „jedan novitet kakav – smijemo reći – nije još vidjela srpska publika“. No, Jovan Hranilović je zašao u listu *Pozorište* dublje od *Zastave* u probleme ove Hadžićeve „preuredbe“. On smatra da je „trebalo više smjelosti da se veličanstveni pesmotvor genijalnog vladike Rada priredi za pozornicu“.

Ocjenjujući pokušaje dramaturške obrade „Gorskog vijenca“ do 1951. godine (a i ovu Srpskog narodnog pozorišta kao prvu u tom nizu) Hugo Klajn je konstatovao da su „bile neusavršene i nedovoljno podesne“.

U tom periodu, krajem 19. i početkom 20. vijeka, u Crnoj Gori bila je jedna predstava: 1891. godine đaci srednjih škola na Cetinju pokazali su u cjelini „Gorski vijenac“, po aranžmanu prof. Filipa Kovačevića. Ovo izvođenje *Glas Crnogorca* smatra prvim, i ono je opovrglo predrasudu koja je dosad vladala da „Gorski vijenac“ nije za „predstavu“. Za ovo izvođenje list ne štedi pohvale, i zaključuje da je ono osiguralo, „bar na našoj pozornici, drugi red predstava koje će publika rado pohoditi i željno opet očekivati.“ Djelove „Gorskog vijenca“ srijećemo u novim školskim programima. Slike iz ovog Njegoševog djela prikazivane su i u Zetskom domu.

Jedan od najznačajnijih pozorišnih datuma u Crnoj Gori, 16. maj 1910. godine, kad je u Zetskom Domu otvoreno Knjaževsko crnogorsko narodno pozorište, vezan je za Njegoševa djela samo teoretski. U svom memorandumu o organizovanju ovog pozorišta, govoreći o repertoaru, 1907. godine, Branislav Nušić je predložio da novoosnovano pozorište prikazuje inscenacije „Gorskog vijenca“, kako bi narod stekao što pravilnije gledište na pozorište. No, kad je nekoliko godina kasnije otvorena zav-

jesa na sceni Vladinog doma, počela je predstava „Balkanske carice“ Nikole I Petrovića. U *Bilješkama jednog pisca* Simo Matavulj je povodom ovog djela govorio kako kralj jedva čeka da vidi svoj novi „Gorski vijenac“.

Do Prvog svjetskog rata u Cetinju, u Zetskom domu „Gorski vijenac“ je izveden dva puta: 1911. i 1913. godine. Oba puta su učitelji i đaci srednjih škola prikazali odabrane scene iz djela bez ikakve adaptacije teksta. Vrijedi napomenuti da je te 1913. godine, povodom proslave 100-godišnjice Njegoševog rođenja, bilo više izvođenja „Gorskog vijenca“ u Crnoj Gori, od strane raznih „dobrovoljačkih družina“, od kojih je najviše uspjeha imala predstava nikšićkog društva „Zahumlje“.

Gotovo iz godine u godinu, u vrijeme između dva rata, u toku NOB, pozorišta i amaterske grupe prikazivali su „Gorski vijenac“. Neke „prerade za scenu“ su i štampane. Povodom predstave „Gorskog vijenca“ 1929. godine u Beogradu, *Zapisi* konstatuju da su pokušaji prikazivanja ovog djela uvijek primani lijepo, ma koliko umjetnički malo zadovoljili.

Godine 1931. u Zetskom domu na Cetinju je izveden Gorski vijenac u skraćenoj inscenaciji u režiji Jovana Geca. Crnogorska štampa je bila nezadovoljna predstavom. *Zapisi* se pitaju i prigovaraju što je ovo djelo prikazano sa glumcima „ne Crnogorcima, i to na Cetinju, u srcu Crne Gore, u režiji jednog takođe ne Crnogorca“.

Ljiljana Milunović je u nedavno objavljenoj bibliografiji utvrdila preko 70 jedinica koje se odnose na „Gorski vijenac“ u periodu između 1916. i 1944. godine.

Novе generacije pozorišnih radnika u Crnoj Gori prihvatile su se – „tvrdog oraha pozorišnog“. Od tada pet profesionalnih kuća, ovim poslom su se u poratnom periodu bavile dvije: Narodno pozorište u Cetinju i Crnogorsko narodno pozorište u Titogradu. Ostala pozorišta: u Nikšiću, Kotoru, i Pljevljima nije-su u svojim repertoarima imali bilo koje Njegoševo djelo.

Prvo prikazivanje jednog Njegoševog djela poslije rata bilo je na Cetinju 1946. godine povodom 13. jula u Narodnom pozorištu Zetski dom. „Gorski vijenac“ je za scenu adaptirao i režirao glumac Miloš Jeknić.

Početak septembra 1951. godine, u okviru obimne i za tadašnje prilike i uslove dobro organizovane proslave 100-godišnjice Njegoševe smrti, prikazani su fragmenti „Gorskog vijenca“ na sceni pod Orlovim kršem u scenskoj adaptaciji Raše Plaovića (koji je tumačio ulogu vladike Danila) i rediteljskoj postavci Vasa Kosića. Ocjene koje su poslije ove predstave uslijedile date su, što je i razumljivo, u svečarskoj atmosferi i kao i uvijek pod utiskom snažne Njegoševe misli. U *Pobjedi* od 9. septembra 1951. godine pod naslovom „Na sceni pod Jasikama progovorili su Junaci Gorskog vijenca“, Radonja Vešović je sa poetskim ushićenjem pisao: „Slika je spontano srasla sa prirodnom pozadinom narogušenim stijenama iznad Jasika, da je ne bi mogao zamijeniti nikakav vještački scenski dekor. Slikar Milo Milunović našao je najbolje moguće rješenje scene. Pod reflektorima kamen je dobio boju ljudskog tijela, on je progovorio skupa sa glumcima snažnim Njegoševim glasom“. Predstava je izvedena pod otvorenim nebom pred 800 gledalaca, „rosila je kiša koja nije bila u stanju – kaže se dalje u ovom prikazu – da pomakne s mjesta nijednog čovjeka u gledalištu – nijednu crtu na licima izvođača“.

Predstava je prilagođena pozorišnoj sceni i izvedena je u Titogradu, Nikšiću, Ivangradu, Kotoru i drugim mjestima u Crnoj Gori.

Od ove predstave se odomaćila još jedna tradicija u izvođenju „Gorskog vijenca“ na pozorišnim scenama. Zbog težine zadatka, niza nedoumica, a i potrebe selekcije pojedinih motiva i misli – svaki adaptator i reditelj, pored scenskog čina, daje i eksplicitna, a ponekad do tančina objašnjenja svog posla. To je znak velike odgovornosti „dramatizatora“ i „adaptatora“. Plaovićeva dramaturška prerada i rediteljska obrada objavljena je u časopisu *Stvaranje* br. 7-8/1951. godine.

Pedesetogodišnji pokušaji da se „Gorski vijenac“ scenski realizuje, bez obzira na prigodne pohvale donijeli su veoma različita tumačenja lika vladike Danila. On je na pozornici bio čas svetogorski kaluđer, čas vrhovni gospodar Crne Gore.

Radomir Plaović svoju dramaturgiju i režiju „Gorskog vijenca“ u Narodnom pozorištu u Beogradu čija je premijera izvedena 29. novembra 1951. godine, gradi na osnovnoj ideji da je sa ovim Njegoševim djelom isti slučaj kao i sa Šekspirom. Plaović je tumačio lik vladike Danila sa „svojim hamletovskim dilemama“. Krtika je jednodušna u ocjeni da ni ova obrada „Gorskog vijenca“ nije uspjela da izbjegne fragmentarnost, nedovoljnu unutrašnju povezanost scene i određenu statičnost. No, ostvarena je predstava koja se pažljivo gleda do kraja i koja je snažno djelovala.

„Gorski vijenac“ je ponovo postavljen na sceni Narodnog pozorišta u Beogradu. Prema libretu Radomira Plaovića kao „scenski oratorijum u dva dijela i pet slika“. Premijera je izvedena 19. oktobra 1957. godine na muziku Nikole Hercigonje, dirigovao je Oskar Danon, vladiku Danila pjevao Miroslav Čangalović, režija Radomir Plaović. Miroslav Čangalović poslije premijere izjavljuje da je tri noći proveo na Cetinju da sluša „lovčenske munje od ognja živa“ koje su mu davale snagu i inspiraciju.

Narodno pozorište u Titogradu izvodi „Gorski vijenac“ u sezoni 1960/1961. godine u adaptaciji i režiji Nikole Vavića. Premijera je održana na gostovanju, 11. decembra, na sceni Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, povodom stogodišnjice jubileja ovog uglednog pozorišta. Samo u toke te sezone predstava je izvedena 63 puta. Ostala je na repertoaru sedam sezona, igrana na mnogim scenama u zemlji, i to 111 puta sa preko 56.000 posjetilaca.

Povodom premijere Eli Finci je u ogledu „Velika reč“ uočio rediteljski napor da se iz Njegoševе gole riječi izvuče što širi registar boja i zvukova. „Tu vrstu – zaključuje Finci – stilskog uobličavanja scene materije on je uspješno riješio manje-više već samom idejom da se „Gorski vijenac“ prikaže u skromnom

oratorijumskom, horsko-recitativnom obliku“.

Za ovaj pokušaj scenskog oživljavanja Njegoševog najpopularnijeg djela, Sreten Perović je naglasio Vavićevu težnju da svoju adaptaciju usmjeri ka osavremenjivanju Njegoša i aktualiziranju njegove poetske i misaone poruke, oslobađajući se pritom robovanja folklorizmu, lokalizmu i istoricizmu.

Predstava „Gorski vijenac“ 1961. godine bila je prva predstava titogradskog teatra koju je opširnije propratila crnogorska i jugoslovenska kritika. Poslije premijere u Zagrebu imala je premijeru u Beogradu, a krajem iste godine izvedena je na sceni Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu, povodom stogodišnjice postojanja i rada tog teatra.

Ocjena tamošnje jugoslovenske kritike svodila se na sud da su adaptacija i režija oslobodile Njegoševu poeziju statičnih elemenata, ali da je nijesu uspjele pretvoriti u scenski život, pa je izvedba bila prije horski recital (muzika je trajala 40 minuta) nego oživotvorena drama.

U istom pozorištu, od istog reditelja postavljena je predstava „Među svima... sam“, u stvari Njegošev monolog komponovan od pisama i poetskih odlomaka. Predstava je trajala dvije sezone.

Poslije sedam sezona povodom obnovljene postavke najpopularnijeg Njegoševog djela, reditelj Vavić je zapisao: „Ova naša predstava je jedan od pokušaja da se dođe do najboljeg rješenja, rađena još i sa željom da se opovrgnu poodavno ukorijenjene predrasude da je ovo genijalno djelo scenski nepodobno i neizvodljivo u pozorištu.“

Ako smo za ovih posljednjih sedam godina skoro neprekidnog igranja „Gorskog vijenca“ makar i djelimično uspjeli da koristimo te zablude onda nam je to najdraža nagrada“.

Ostajući jedinom profesionalnom pozorišnom kućom u Republici, Crnogorsko narodno pozorište u svom osnovnom zadatku i smjeru repertoarske politike počinje da osobitu pažnju posvećuje njegovanju tradicionalnih duhovnih vrijednosti, a posebno Njegoševih djela.

Crnogorsko narodno pozorište u sezoni 1972/1973. godine donosi odluku: Njegoš stalno na sceni CNP! Tako ovaj teatar preuzima izuzetnu i odgovornu obavezu stalnog rada na scenском uobličavanju Njegoševе riječi i njenom širenju i van naših granica, što je čast i dug crnogorskog teatra.

Sprovodeći tu odluku, CNP 29. decembra 1973. godine u hali Željezare u Nikšiću, najbrojnijeg kolektiva u Crnoj Gori, izvodi „Gorski vijenac“ u adaptaciji Miladina Ševarlića i režiji Blagote Erakovića. Pored već naglašenog duga živog kulturnoj baštini, ovog puta je ne manje prisutna i želja da Njegoševa drama dobiје modernu scensku strukturu, što znači pokušaj da njegova univerzalna poruka i estetski kvalitet zazvuče na način bliži i prisniji savremenoj publici. U eksplikaciji (zabilježenoj u Programu) od strane dramaturga je naglašeno: „Ja sam poslu oko dotjerivanja „Gorskog vijenca“ za scenu prišao rukovođen jednom željom da donekle olakšam uklapanje ovog djela u uslovnosti pozorišnog zbivanja, bez pretenzija da sa bilo kog drugog stanovišta intervenišem na tkivu teksta“.

Postavka „Gorskog vijenca“ u Crnogorskom narodnom pozorištu intenzivno je živjela svoj scenski život. Samo za godinu dana na sceni matične kuće i gostovanjima (Beograd - 6 predstava Zagreb, smotre „Slobodilište“, „Mermer i zvuci“, „Ohridsko ljeto“, „Igre juga“ itd. predstava je izvedena 88 puta pred 71 110 gledalaca. Drugo gostovanje CNP u inostranstvu (1974. Ploršti i Galaci, N. R. Rumunija) je sa Njegoševim „Gorskim vijencem“.

Pod uticajem tadašnjeg duha dramaturškog vremena teatrolozi i pozorišni kritičari sugerišu da bude što više igre na sceni, a manje riječi. Primjedba na predstavu „Gorski vijenac“ decembra 1973. godine, u povodu 160. godišnjice rođenja velikog pjesnika – bila je da postavkom upravlja stih, a ne dramska struktura. Tada uticajni pozorišni kritičar Feliks Pašić u *Borbi* 20. 03. 1974. povodom gostovanja predstave „Gorski vijenac“ u Beogradu konstatuje: „Odnos ličnosti i vremena, individualnog osjećanja i kolektivnog, čovjeka i istorije ovdje je pojednostavljen u tom smislu što je ‘Gor-

ski vijenac' sublimiran u svojim idejama koje, međutim, pre asociraju nego što podstiču konflikte... Ipak 'Gorski vijenac' oblikuje se u cjelinu koja ima odjeka ponajprije u gledaočevom uhu.“

Predstava Njegoševog djela „Gorski vijenac“ na sceni Narodnog pozorišta u Beogradu (premijera 16.decembra 1980. godine) režija Vida Ognjenović, adaptacija Borsilav Mihailović-Mihiz i Matija Bećković sadrži oznake i dileme prethodnica. Svaka slika i sentenca je praćena aplauzom punog gledališta što je znak njenog dugog života. Kritika se, ponovo, bavila analizom adaptacije teksta za scenu. Jovan Ćirilov je u analizi predstave, naglasio značajne poteze adaptatora i „prije svega, skraćivanjima i prekomponovanjem građe“. No, i pored mnogih inovacija, ovaj kritičar je zaključio da predstava „Gorskog vijenca“ iz 1980. godine nije bitno drukčija od one Raše Plaovića iz 1951. godine, koju je nazvao „predstava mirne odanosti klasiku“.

Dramaturzi i reditelji Njegoševog kulturnog djela držali su se čvrstih pravila poetike njegovog postavljanja na scenu. Problemi koji su se javljali prilikom rediteljskog tumačenja složene jezičko-misaone strukture dugo su raspravljani. Dominirala je rasprava o tome koliko je „Gorski vijenac“ drama ili ep i da li je bit dramatičnosti u misli, poetskom jeziku ili u sukobljavanju ličnosti.

Treći put na sceni Crnogorskog narodnog pozorišta „Gorski vijenac“ izveden je 25. maja 1997. godine. Događaj velikog značaja u hronici zbivanja savremene crnogorske kulture. Premijerom najpopularnijeg djela ikada napisanog u Crnoj Gori otvoreno je novo zdanje Crnogorskog narodnog pozorišta. Predstava je odjeknula kao „novo čitanje“ „Gorskog vijenca“ i nov uspješan pristup klasicima. Reditelj i adaptator Branislav Mićunović opredijelio se za tumačenje Njegoševog shvatanja oslobodilačke borbe crnogorskog naroda koja je „samo detalj u filozofsko-kosmogonijskom sistemu svjetskih zbivanja i procesa“. Reditelj prema vlastitoj izjavi, djelo prihvata kao „prvu romantičarsku dramu na dobroj tradiciji Šilera i Getea“. Ovom premijerom

proslavljena je 150. godišnjica prvog izdanja „Gorskog vijenca“.

U članku „Obnoviteljski duh CNP i izazovi savremenog pozorišta“ (knjiga *Šezdeset godina Crnogorskog narodnog pozorišta (1953-2013)*) Janko Ljumović konstatuje: „... Usponu pozorišta je doprinio izuzetan uspjeh upravo predstave „Gorski vijenac“ Petra II Petrovića Njegoša, koja je na 43. festivalu Sterijino pozorje u Novom Sadu, dobila šest specijalnih nagrada, uključujući nagradu za najbolju predstavu, crnogorsko pozorište postavila na mapu tadašnje Jugoslavije, ali i regiona bivše SFRJ... U vrijeme historijskog državotvornog iskušenja, svjesni važnosti misije Crnogorskog narodnog pozorišta, stvarali smo kreativni ambijent...“

Dakle, Njegoševo remek-djelo prvo na sceni novog zdanja, nacionalni teatar prvi put u namjenskoj, funkcionalnoj pozorišnoj kući. Potom, značajan jubilej djela kojim je, između ostalog, proklamovan i u scensku realizaciju inkorporiran „dodir s duhom nove osjećajnosti evropske Crne Gore“. Takva tenzija bila je i dramaturški osnov estetike promišljanja treće premijere „Gorskog vijenca“ na sceni Crnogorskog narodnog pozorišta.

Nesrećna je zemlja kojoj su potrebni heroji, zapisao je Galileo Galilej u svom dnevniku. Insencija ove postavke Njegoševog „Gorskog vijenca“ oslobođena je herojskog folklor, epskih ukrasa, mitomanstva, i koliko je to moguće - historijskog patosa. Sve je rađeno u tenziji da predstava uspostavi direktnu komunikaciju sa savremenošću u kome je kao umjetnički čin nastala.

Vizuelna komponenta predstave bila je njena najjača strana: neobično lijep, diskrento stilizovan, elegantan crnogorski kostim.

„Gorski vijenac“ „dramu u epskom žanru“ reditelj Branislav Mićunović na scenu je prenio smjelom i originalnom scenskom insencijom oslanjajući se na slobodnu insenciju koju je sam uradio i na korjenitu preradu originala. Pozorišni kritičari su ocijenili da su takvim postupkom sačuvani suštinski aspekti djela.

Sve dramaturške obrade najpopularnijeg djela našeg romantizma do ove insencije „Gorskog vijenca“ na pozorišnoj sceni

poštovale su uglavnom red prizora kako ih je Njegoš ustanovio: na početku vladiko Danilo sam, poslije kola (ili hor), jedna pa druga skupština, najzad tužbalica sestre Batrićeve kao vrhunac dramske tenzije. Potom sviće Badnji kada se poturice konačno istraže i završna slika sa polomljenim džeferdarom Vuka Mandušića.

Oslobođen i pozorišne estetike i shvatanja o proširenoj namjeni pozorišne scene, dramski tekst danas dobija funkciju inspiracije za rediteljsko-dramaturšku kreaciju, kao i za kreativan odnos učesnika u predstavi. „Gorski vijenac“ doživljava poput mnogih djela klasike i romantizma „novo čitanje“. Krajem 20. vijeka pojavio se u svjetskom pozorištu trend tzv. „alternativnog pozorišta“ čiji jedan krak je režiran pozorišnim sredstvima, a drugi režira život sam. Pojavilo se tumačenje klasičnih djela na neobičan i potpuno nov način (primjeri: Šekspirovog „Hamleta“, Jurij Ljubišov režija u teatru na Taganjki u Moskvi sa grobom u publici, a predstava Antona Pavloviča Čehova „Tri sestre“ istog reditelja počinje na izlazu teatra četiristo metara od pozorišne scene. Šekspirov „Hamlet“ redovno se igra u podrumima velikih gradova i napuštenim crkvama. „Romeo i Julija“ istog klasika u Gatri teatru u SAD na sceni oblače u sklafandere posade kosmičkih brodova).

Mala scena i kasnije eksperiment u teatru doživljavaju pozorišni „bum“. „Gorski vijenac“ kao sinhronizovanu monodramu prvi put na sceni Narodnog pozorišta Titograd priprema i izvodi 1965. godine glumac Milorad Spasojević. Predstava je prezentirana u mnogim školama, na radničkim univerzitetima, fabrikama, preduzećima.

Stihovi „Gorskog vijenca“ izgovarani su čisto, bez patosa, psihološki i etički doživljeno, smireno i dramski promišljeno. U jedinstvenu kamernu cjelinu, govoreći stihove ličnosti „Gorskog vijenca“, Spasojević je spojio više likova. Monodrama je imala, kao i svako Njegoševo djelo na sceni, veliki odjek i bila je jedno od pozorišnih svjedočanstava onovremene popularnosti Njegoševog djela.

Mala scena Crnogorskog narodnog pozorišta 26. mart 1975. godine „Sat sa Njegošem“, kamerno izvođenje „Gorskog vijenca“ adaptacija i režija Blagote Erakovića, igraju: Dragica Tomas, Petar Tomas, Miloš Jeknić, Pero Begović.

Iste godine *ad hoc* grupa – adaptator dr Borivoje Đorđević i glumci Veljko Mandić i Boro Begović realizuju „Gorski vijenac“ „dvoglasno“: Prezentacija poezije u „Gorskom vijencu“ na pozorišnoj sceni, producent: Republički centar za kulturno-umjetničku djelatnost, predstava igrana na Dubrovačkim ljetnim igrama.

„Gorski vijenac“ na sceni Crnogorskog narodnog pozorišta 17. decembra 2010. godine postavka slovenačkog reditelja Dijega di Brea koja donekle udaljuje Njegošev dramski lirski spjev od vezanosti za crnogorski kontekst. Naglašene su u predstavi one komponente za koje je reditelj uvjeren da imaju univerzalne vrijednosti. Odstranjen je narod (kolo) a naglasak je na lirskoj i muzičkoj strukturi. Predstava je veoma dobro primljena na Međunarodnom multimedijalnom festivalu Ex ponto 2012. gdje je dobila nagradu publike. Di Brein rediteljski postupak jedan od mogućih u tumačenju ovog djela i pored inventivnih rješenja, privlačne muzike, zanimljivih scenografskih rješenja likova koji su kao u snu rješavali odnose pojedinac – društvo predstava nije blagonaklono primljena od publike i od kritike. Ona se može žanrovski označiti eksperimentalnom. Gotovo potpuni izostanak internacionalnosti stvaranja, i zbog toga što je podređena ličnom čulnom ukusa pogleda na svijet imala je kratak scenski život.

Njegoševo djelo na sceni je živo i aktuelno. Njegoševa misao se preselila u tajnu koja se zove čovjek. Mnoge generacije su se na tom poslu, manje ili više uspješno okušale. Ostaje trajan zadatak i obaveza naše scenske umjetnosti: omogućiti savremenim pozorišnim sredstvima Njegoševoj viziji da scena zablista poetskom ljepotom koja leži u pisanoj riječi. „Dati Njegoša njeogoševski!“ – kako je u *Utiscima iz pozorišta* zapisao Eli Finči.